

el-Hamâse (Ebû Temmâm), *eş-Şîr ve ş-su'arâ'* (İbn Kuteybe), *el-Eğânî* (Ebû'l-Ferec el-İsfahânî) gibi eski Arap şiiri ve şairleriyle ilgili eserlerde bazı şiirleri yer alan İbnü'd-Dümejne'nin divanı Muhammed b. Habîb ve Sa'leb (ö. 291/904) gibi eski dilciler tarafından derlenmiştir. Divan, Dârü'l-kütübî'l-Misriyye'deki iki yazma nüshasına dayanılarak M. el-Hâşimî el-Bağdâdî'nin yazdığı şerh ile birlikte 1337 (1918) yılında Kahire'de yayımlanmıştır (*el-Mesrih*, 1920, s. 489). Ahmed Râtîb en-Neffâh, Muhammed b. Habîb ve Sa'leb'in rivayetleriyle gelen divanın bilinen en eski nüshası olan Süleymaniye Kütüphanesi'ndeki (Reisülküttâb Mustafa Efendi, nr. 950) yazmaya dayanarak eserin daha sağlıklı bir neşrini gerçekleştirmiştir (Kahire 1379/1959). Hâlidîyyân tarafından *el-Muhtâr min şîri İbnî'd-Dümejne* adıyla yapılan seçmeleri Muhtârüddin Ahmed neşretmiş (Aligarh 1963), Kerîm el-Ma'sûmî de bazı şiirlerini yayımlamıştır (*Şekâfetü'l-Hind*, sy. 15 [1964], s. 60-70). Zübeyr b. Bekkâr *Kitâbü Aḥbâri İbnî'd-Dümejne* adıyla bir kitap yazmıştır. İbn Ebû Tâhir Tayfûr'un da böyle bir eseri olduğu kaydedilmektedir (İbnü'n-Nedîm, s. 111, 147; Sezgin, II, 446).

BİBLİYOGRAFYA :

Muhammed b. Habîb, *Kitâbü men nûsibe ilâ ümmihî mine ş-su'arâ'* (*Nevâdirü'l-maḥṭûṭât*, I içinde, nşr. Abdüsselâm Hârûn), Kahire 1951, s. 88; a.mlf., *Kitâbü Esmâ'i'l-muḥṭâlin mine'l-eş-râfi'l-Câhiliyye ve'l-İslâm* (a.e., VI içinde), Kahire 1954, s. 269-271; a.mlf., *Kûna ş-su'arâ' ve men galebte künyetühû 'alâ ismihî* (a.e., VII içinde), Kahire 1954, s. 292; İbn Kuteybe, *eş-Şîr ve ş-su'arâ'* (nşr. Müfid Kumeyha), Beyrut 1401/1981, s. 375; Zeccâcî, *el-Emâlî*, Beyrut 1403/1983, s. 99-101; Ebû Ali el-Kâfî, *el-Emâlî* (nşr. M. Abdülcevâd el-Asmaî), Kahire 1344/1926, I, 78-79, 156, 203; II, 25-26, 33; Ebû'l-Ferec el-İsfahânî, *el-Eğânî*, Beyrut 1959, XVII, 47-59; Hâlidîyyân, *Kitâbü'l-Eşbâh ve'n-nezâir* (nşr. Muhammed Yûsuf), Kahire 1958-65, I, 81; II, 56-60, 63-66, 76-84, 88-91, 127, 132, 182-183, 186, 192, 229, 231, 283, 293, 301; İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*, s. 111, 147; Ebû Ubeyd el-Bekrî, *Simṭü'l-le'âlî fi şerhi Emâlî'l-Kâfî* (nşr. Abdülazîz el-Meymenî), Kahire 1354, s. 490; Abdürrahîm b. Ahmed el-Abbâsî, *Me'âhidü't-tenşiş* (nşr. M. Muhyiddin Abdülhamîd), Beyrut 1367/1947, I, 160-170; Mehmed Zihni Efendi, *Kitâbü't-Terâcim*, İstanbul 1304, s. 46-48; a.mlf., *el-Kavlü'l-ceyyid*, İstanbul 1304, s. 156, 157-158; a.mlf., *Meşâhirü'n-nisâ'* (haz. Bedreddin Çetiner), İstanbul 1982, I, 21-22, 61-62; Brockelmann, *GAL Suppl.*, I, 80; Blachère, *Târîhu'l-edeb*, s. 773-774; Sezgin, *GAS*, II, 445-446; Ömer Ferruh, *Târîhu'l-edeb*, II, 124-126; C. van Arendonk, "İbnüddümejne", *IA*, V/2, s. 841; J. W. Fück, "İbn al-Dumayna", *EP* (İng.), III, 756-757; "İbn Dümejne", *DMBİ*, III, 513-515.

SÜLEYMAN TÜLÖC

İBNÜ'D-DÜREYHİM

(ابن الريهم)

Ebû'l-Hasen Tâcüddîn Âlî
b. Muhammed b. Abdilazîz
es-Sa'lebi el-Mevsilî
(ö. 762/1360)

Çok yönlü âlim ve şair.

Zengin ve kültürlü bir ailenin çocuğu olarak Şâban 712'de (Aralık 1312) Musul'da doğdu ve ilk tahsilini orada yaptı. Ebû Bekir b. Alemüddin Sencer el-Mevsilî'den Kur'an, Zeynüddin İbn Şeyhü'l-Uveyne ile Şerefeddin Abdullah b. Yûnus'tan fıkıh ve Alâeddin İbnü't-Türkmanî ile Şemseddin el-İsfahânî'den hadis dersleri aldı. Ayrıca Ebû Hayyân el-Endelüsî'den bazı kitaplarını okudu. Ergenlik çağına gelince küçük yaşta kaybettiği babasının Musul şeyhübeledinin velâyetinde bulunan zengin mirasını almaya çalıştı; ancak sadece bir kısmını kurtarabildi ve bunu sermaye yaparak ticarete başladı. Bu amaçla önce Dimaşk'a, ardından Kahire'ye gitti (733/1333) ve burada büyük bir servet edinecek Memlük sultanlarıyla yakın ilişki kurdu. Fakat sattığı mal karşılığında devletin kendisine 200.000 dirhem borçlanması, bundan sonraki hayatının önemli bir kısmını, alacağını tahsile yönelik mücadele ile geçirmesine sebep oldu. Bu yüzden el-Melikü'l-Muzaffer tarafından Dimaşk'a sürüldü (748/1347); arkasından da evine baskın yapılarak kitaplarına el konuldu. Bundan sonra Halep, Dimaşk ve Kahire arasında bir hayli dolaşmak zorunda kaldı. Nihayet Emeviyye Camii'ne müderris olarak tayin edildi; bir süre de çeşitli divanlarda görev yaptı. 760 (1359) yılında Mısır'a döndü ve Sultan en-Nâsır Hasan tarafından elçi sıfatıyla Habeşistan'a gönderildi; ancak istemeyerek çıktığı bu yolculuk sırasında Kûs şehrine varınca vefat etti (Safer 762 / Aralık 1360). Şevkânî onun 766 (1365) yılında öldüğünü söylüyorsa da çağdaşı ve dostu Safedî'nin verdiği yuvarıdaki tarih (*A'yânü'l-âşır*, II, 251) doğru olsa gerektir.

Safedî'ye göre deha derecesinde bir zekâyâ sahip bulunan İbnü'd-Düreyhim çok yönlü ve çok zengin bir bilgi birikimini temsil etmekteydi. Mücadelelerle geçen elli yıllık ömründe değişik ilim dallarına ait olmak üzere seksen civarında eser kaleme almıştır. Kaynaklardan öğrenildiğine göre bunların önemli bir kısmı sûrelerin esrar ve faziletleriyle hurûf-ı mukattaa'nın yorumu hakkındadır. Ayrıca onun iba-

detlerin esrarı, miras hukukundaki mü-nâseha hesapları, Kitâb-ı Mukaddes'in tahrifi ve satranç oyunu gibi çok çeşitli konulara dair kitap ve risâleler yazdığı bilinmektedir. Ancak daha ziyade, şifre ve semboller halinde yazılan bir metni çözmenin usul ve kurallarını belirleyen "mu-amma" ile anlaşılır durumdaki bir metni şifreyle yazma demek olan "ta'miye" alanlarındaki çalışmaları ile dikkat çekmiştir.

Eserleri. 1. *Miftâhu'l-künûz fi izâhi'r-rumûz*. Müellifin günümüze ulaşmayan *İzâhu'l-mübhem fi halli'l-mütercem* adlı hacimli eserinde yer alan bilgilerin özetidir. Beş fasıldan meydana gelen eserin ilk faslında şifreyle yazılan metinleri anlayabilmek için çok iyi bir dil ve lugat bilgisine ihtiyaç bulunduğu hatırlatılır; bu arada Arap, Türk, Rum, Ermeni, Süryânî, İbrânî, Yunan, Hint, Kiptî ve Moğol alfabeleri hakkında bilgi verilir. Bu durum İbnü'd-Düreyhim'in kültürünün genişliğini göstermektedir. İkinci fasıl ta'miye çeşitlerine ayrılmıştır. Üçüncü fasılda Arap dilinin morfolojik yapısı incelenmekte ve bu dildeki beş ve altı harfli (humâsî, sūdâsî) kelimelerin başka dillerden alınma olduğu ileri sürülmektedir. Dördüncü fasıl şifreyle yazılan metinleri çözmenin yöntemlerine ayrılmıştır. Beşinci fasılda verilen iki örnekle şifrelerin nasıl çözüldüğü gösterilmektedir. Eser, Muhammed Merâyâtî, Muhammed Hassân et-Tayyân ve Yahyâ Mîr Ali tarafından *İlmü't-ta'miye ve istihrâcü'l-mu'ammâ 'inde'l-'Arab* içinde yayımlanmıştır (Dimaşk 1407/1987, I, 321-365). 2. *Gâyetü'l-mağnem fi'l-is-mi'l-a'zam* (Süleymaniye Ktp., Hacı Mahmud Efendi, nr. 627). 3. *Nehcü'ş-şavâb fi kubhi istiktâbi ehli'l-kitâb*. 4. *Kaşide fi medhi'r-Resûl*. Otuz beyitlik bir kaside olup içinde geçen kelimelerin lugat ve gramer açısından tahlillerini de vermektedir (Dârü'l-kütübî'z-Zâhiriyye, nr. 3342; bu eserlerin yazma nüshaları için ayrıca bk. *DMBİ*, III, 507). 5. *Kitâbü Menâfi'i'l-ḥayevân*. Müellif nüshasıyla karşılaştırılan 3 Rebîülevvel 755 (28 Mart 1354) tarihli bir yazması Madrid'de Escorial Library'de (nr. 898) mevcut olup ihtiva ettiği 250 kadar hayvan minyatürüyle de büyük önem taşımaktadır (Sarton, III/2, s. 1638-1639).

İbnü'd-Düreyhim'in kaynaklarda adı geçen eserlerinden bazıları da şunlardır: *en-Nesemâtü'l-fâ'iḥa limâ fi âyâtî'l-Fâtîḥa*, *el-Âşârü'r-râ'îa fi esrâri'l-Vâkı'a*, *Kenzü'd-dürer fi hurâfi evâ'ilî's-süver*,

Gāyetü'l-İcâz fi'l-aḥâc ve'l-elgâz, Sül-lemü'l-hirâse fi 'ilmi'l-firâse, Bestü'l-fevâ'id fi hisâbi'l-kavâ'id, Nef'u'l-cedvâ fi'l-cem' beyne eḥâdisi'l-'advâ, İşrâ-ku'n-nefs fi'l-ḥamdelâti'l-ḥams, İdâ'e-tü bâḥ 'alâ "ve yes'elûneke 'ani'r-rûḥ", Menâmü'n-naşûḥ fi'l-kelâm 'alâ sûre-ti'n-Nûḥ, el-İftihâş 'alâ sûreti'l-İhlâs, Seyrû's-şarf fi sırri'l-harf, Bevâdirü'l-hulûm fi nevâdiri'l-ülûm, er-Red 'alâ Takıyyüddîn el-Aḥnâ'î (diğer eserleri için bk. Safedî, *A'yânü'l-'aşr*, II, 250-251).

BİBLİYOGRAFYA :

Safedî, *A'yânü'l-'aşr* (nşr. Fuad Sezgin), Frankfurt 1410/1990, II, 248-251; a.mlf., *el-Vâfi*, XXII, 67-69; İbn Kâdî Şühbe, *Ṭabaḳâtü's-Şâfi'iyye*, III, 107; İbn Hacer, *ed-Dürrü'l-kâmine*, Beyrut, ts. (Dârü'l-cil), III, 106-108; *Keşfü'z-zunûn*, I, 214, 245, 410, 485, 486, 987; Şevkānî, *el-Bedrü'l-ṭâli'*, Beyrut, ts. (Dârü'l-ma'rife), I, 477; Brockelmann, *GAL*, II, 214; *Suppl.*, II, 213; *Hedyyetü'l-'ârifin*, I, 723; Sarton, *Introduction*, III/2, s. 1638-1639; İzzet Hasan, *Fihri'su maḥtû-ṭâti Dâri'l-kütübi'z-Zâhiriyye: eş-Şi'r*, Dimaşk 1384/1964, s. 347-348; M. Ullmann, *Die Natur und Geheimwissenschaften im Islam*, Leiden 1972, s. 38-39; Nüveyhiz, *Mu'cemü'l-müfessirîn*, s. 379; Zirikî, *el-A'lâm* (Fethullah), V, 6; Ali Refîi, "İbn Düreyhim", *DMBİ*, III, 506-507.

MAHMUT KAYA

İBNÜ'L-EBBÂR

(ابن العبار)

Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh b. Ebî Bekr b. Abdillâh b. Abdurrahmân b. Ahmed b. Ebî Bekr el-Kudâi (ö. 658/1260)

Hadis âlimi,
edip, şair, tarihçi ve kâtip.

Endülüs'e yerleşen Kudâa kabilesine mensup bir ailenin çocuğu olarak 595 yılı Rebîülâhîr ayında (Şubat 1199) Belensiye'de (Valencia) doğdu. Tahsil hayatına babasından Kur'an ve kıraat dersleri olarak başladı. Daha sonra Ebû Abdullah Muhammed es-Sarakustî, Ebû'l-Hattâb Ahmed el-Kaysî, Muhammed b. İbn Ebû Zâhir, Muhammed el-Ensârî, Ebû Abdullah Muhammed el-Bekrî, İbn Matrûh el-Kaysî ve Ebû'r-Rebî' Süleyman el-Kilâî gibi âlimlerden hadis, fıkıh, tarih, nahiv ve edebiyat okudu. Hocalarından onu en çok etkileyen Kilâî'dir. O dönemde yalnız Belensiye'nin değil bütün Endülüs'ün hadis ilmini ve ricâlini en iyi bilen kişilerinden biri sayılan Kilâî aynı zamanda hatip, iyi bir hattat ve edipti. İbnü'l-Ebbâr'a büyük emeği geçmiş, yirmi yıl boyunca dersleri-

ni takip eden bu sadık öğrencisini *et-Tekmile*'yi yazmaya yönlendirip onun kendi birikimlerinden ve elinin altındaki Endülüs ricâline dair kayıtlardan faydalanmasını sağlamıştır.

İbnü'l-Ebbâr, bilgi ve görgüsünü arttırmak için Endülüs'ün diğer ilim merkezlerini de dolaşıp belli bir olgunluğa ulaştıktan sonra Belensiye'ye döndü (1225-1230 arası). O sırada Endülüs, 609'da (1212) kaybedilen İkâb Savaşı'nın ardından Muvahhidler'in zayıflaması üzerine hem içeride bir dağılma süreci yaşamakta, hem dışarıdan hızlı bir biçimde hristiyan işgaline mâruz kalmaktaydı. Çok geçmeden Belensiye de bu gelişmelerden nasibini aldı ve şehrin idaresini, Muvahhid hânedanındaki bölünmenin ardından Ebû Abdullah Muhammed b. Ebû Hafs el-Beyyâsî ele geçirdi. İbnü'l-Ebbâr, dönüşünden hemen sonra Beyyâsî tarafından kâtipliğe getirildi ve onun bu görevi Beyyâsî'nin yerine geçen oğlu Ebû Zeyd Abdurrahman döneminde de sürdü. Ancak o sıralarda Doğu Endülüs'te güçlenmeye başlayan İbn Merdenîş'in baskıları sonucunda Ebû Zeyd Abdurrahman Aragon Krallığı'na sığınmak zorunda kalınca beraberinde giden İbnü'l-Ebbâr, onun Aragon'da yaşamaya karar vermesi üzerine Belensiye'ye döndü ve bu defa da şehri ele geçirmiş olan Ebû Cemîl Zeyyân b. Merdenîş tarafından kâtip tayin edildi. Bu arada 633 (1235-36) yılında kısa bir süre Dâniye (Denia) kadılığı yaptı.

609'dan (1212) itibaren hızlanan hristiyan istilâ hareketi (reconquista), 636 (1238) yılında Belensiye'ye ulaşıp şehir Aragon kuvvetlerince kuşatma altına alınınca İbnü'l-Ebbâr, İbn Merdenîş tarafından bir heyetin başında Hafsî Sultanı I. Ebû Zekeriyâ Yahyâ'nın hükümrânlığını tanıdıklarını bildirmek ve yardımını sağlamak maksadıyla Tunus'a gönderildi. Onun, Hafsî sarayında yardım talebini dile getirirken okuduğu "Sîniyye" adıyla bilinen meşhur kasidesi dinleyenleri derin bir şekilde etkiledi ve heyetin amacına ulaşmasını kolaylaştırdı. Bu kaside uzun süre edebî mahfillerde gündemde kalmış ve gerek şiir tekniği gerekse muhteva açısından ele alınarak değerlendirilmiştir. Ancak Ebû Zekeriyâ, Belensiye'ye yardım gönderdiyse de bu yardım yerine ulaşmadı ve 17 Safer 636'da (29 Eylül 1238) İbn Merdenîş şehri İspanyollar'a teslim etmek zorunda kaldı; teslim şartlarını içeren antlaşma metni İbnü'l-Ebbâr tarafından hazırlandı.

Bunun üzerine Belensiye'den ayrılan İbnü'l-Ebbâr, önce İbn Merdenîş'e birlikte Dâniye'ye geçtiyse de daha sonra mevcut şartlarda Endülüs'te kalmanın anlamsızlığını görerek birçok aydın gibi Tunus'a gitti ve oraya varır varmaz Sultan Ebû Zekeriyâ tarafından alâmet kâtipliğine (Osmanlılar'daki tuğrakeşlik) tayin edildiyse de daha sonra sultanın bu makam için başka birini tercih etmesi üzerine Dîvân-ı İnşâ kâtipliğinde görevlendirildi. Bu tayin dolayısıyla duyduğu öfkeyi gizleyemeyince evinde göz hapsine alındı. Daha sonra yakınlık kurduğu veliaht Muhammed el-Müstansır'ın araya girmesi ve *İ'tâbü'l-küttâb* adlı eserini sultana takdim etmesi sonucunda affa uğradı ve eski görevine iade edildi. Ebû Zekeriyâ Yahyâ'nın 647'de (1249) vefatı üzerine yerine geçen oğlu Muhammed el-Müstansır'ın çoğunluğunu Endülüslü edip, şair ve âlimlerden oluşan sohbet meclisinde İbnü'l-Ebbâr da bulunuyordu. Fakat onun bu konumu uzun sürmedi ve gerek kendi hataları gerekse aleyhinde çıkarılan dedikodular neticesinde Bicâye'ye (Bougie) sürüldü. Orada *el-Hulle*, *et-Tekmile* gibi eserlerini tamamlayan İbnü'l-Ebbâr bu arada Müstansır'ın rızasını kazanarak tekrar Tunus'a döndü. Ancak kısa bir süre sonra bir rivayete göre şiirleri arasında sultanı kötüleyen bir beytin, diğer bir rivayete göre ise tarihe dair bir eserinde aynı mahiyetteki bilgilerin dikkat çekmesi üzerine 21 Muharrem 658'de (7 Ocak 1260) idam edildi ve cesedi ele geçirilebilen kitaplarıyla birlikte yakıldı.

İbnü'l-Ebbâr, Endülüs'ün yetiştirdiği en büyük şahsiyetlerden biri olup sonraki dönemlerde birçok âlim tarafından övgüyle anılmıştır; bugün de üzerinde en fazla çalışma yapılan Endülüslü âlimler arasında yer alır. Kaynaklarda ona ait hadis, edebiyat ve tarih alanlarında kaleme alınmış otuz dokuz eserin ismi geçmektedir. Bunlardan hadise dair olanlar günümüze ulaşmadığı için hadisçiliğini değerlendirmek mümkün değildir. Mevcut eserleri ise onun iyi bir edip ve şair, özellikle de dikkatli bir tarihçi olduğunu göstermektedir.

Eserleri. 1. *el-Mu'cem fi aşḥâbi'l-Kâdî'l-İmâm Ebî 'Alî eş-Şadeffî*. Müellifin hocası Ebû Ali es-Sadeffî'nin hocaları, âlim arkadaşları ve öğrencileri hakkında yazılmış bir biyografi kitabıdır. Mağrib tarzı alfabetik sıra esas alınmak suretiyle 315 kişinin hayatı hakkında ayrıntılı bilgi verir. Eser ilk defa Francisco Codera tarafından